Hauber Kitti

Kognitív különbségek a magyar és a német személynévadásban a származásra utaló családnevek konstrukciós sémái alapján

1. Bevezetés.

A névadás kognitív aktusnak tekinthető, amelynek megvalósulása függ a kontextustól, a beszédhelyzettől, a kommunikációs céltól, az interakcióban részt vevők figyelemirányításától és a világról való tudásuktól, és mindez tükröződik a névben is (N. Fodor 2008: 295, Hoffmann 2012: 10, Slíz 2012: 285–286). Maga a név így tulajdonképpen elsősorban nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név (Tolcsvai Nagy 1997: 603, Hajdú 1998: 11, Slíz 2012: 287), s ezzel összefüggésben a nyelvi jelek és részrendszerek közül a nevek állnak talán a legszorosabb kölcsönhatásban a nyelven kívüli kultúrával, annak világszemléletével és annak változásaival (Hoffmann 2002: 9). Segítségükkel olyan ismereteket tárhatunk fel, amelyekre nem áll rendelkezésünkre egyéb forrás kellő mennyiségben és minőségben (N. Fodor 2012: 152).

Jelen tanulmány célja rávilágítani a magyar és a német nyelvhasználó közösségek személynévadásában jelentkező kognitív különbségekre, és feltárni, hogy a mentális térkép, melynek szerves része a helynévi hálózat is, milyen szerepet játszhat a személynévadás aktusa során, amikor a névben a névadónak az elnevezett személy származására vonatkozó ismeretei konstruálódnak meg.

A tanulmányban előbb röviden ismertetem a kutatás funkcionális-kognitív kiindulópontját, majd konkrét példák alapján bemutatom a detektálható kognitív különbségeket a magyar és a német személynévadás között, amelyek a származásra utaló családnevek konstrukciós sémáiban jelentkeznek.

2. A névadás funkcionális-kognitív szempontú megközelítése

2.1. Funkcionális-kognitív nyelvészeti keretből tekintve a tulajdonnevek keletkezését nagy fokú szemantikai tudatosság, más néven motiváltság jellemzi (J. Soltész 1979: 53, Hoffmann 1993: 43, 1999: 208, 2012: 11–12, Hajdú 2003: 86). A nevekben kifejezett szemantikai tartalom azonban nem közvetlenül a világot képezi le, hanem a név megalkotójának a világról szerzett tudását. A jelentés szorosan összefügg a megismeréssel, vagyis azzal, hogyan érzékeli a nyelvhasználó az őt körülvevő világot, illetve annak egy adott részét, és ezen észlelés eredmé-

DOI: 10.35528/Helynevtort/18/12

nyeit hogyan dolgozza fel, hogyan ábrázolja mentálisan leképezési viszonyokban (Tolcsvai Nagy 2005: 49, 2017: 42, N. Fodor 2008: 295, Kiefer 2007: 19, Slíz 2007). Mivel e tudás és a nevekben leképezett reprezentációk között megfelelés van, a nevek motivációja nem a világban, hanem a névhasználó ember kognitív rendszerében rejlik (Hoffmann 2012: 22).

A nevek megalkotása — mint minden nyelvi jel és nyelvi megnyilatkozás esetében — a konstruálás műveletével zajlik, ami egy világbeli entitás, esemény, elemi jelenet feldolgozó, elemző megértése és fogalmi megalkotása, de nemcsak önmagában állva, hanem a körülményeivel együtt (Verhagen 2007: 48, Langacker 2008: 55, Tolcsvai Nagy 2017: 42). A megismerés során ugyanis a világ dolgai, eseményei nem önmagukban, elszigetelődve állnak, hanem mindig más dolgokhoz, más eseményekhez viszonyítva lesznek az elme által feldolgozva (vö. Langacker 2008: 57, Tolcsvai Nagy 2017: 43–45). Az így feldolgozott ismereteket a beszélő a névadás során az absztrakció, a sematizáció és a kategorizáció műveletei révén a nyelvi elemek fogalmi alapú jelentésébe sűríti (Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008: 25, 28, 31). A konstruálás további meghatározó tényezője így a nézőpont, a figyelemirányítás, a profilálás, a hatókör és a feltűnőség (Tolcsvai Nagy 2017: 43). Tehát az, hogy mely módon kerül feldolgozásra a valóság egy darabja, nemcsak attól függ, hogy mi az az entitás, esemény vagy jelenet, hanem attól is, hogy honnan látjuk azt, milyen alaposan figyeljük meg, pontosan mire fókuszálunk, mely részének szentelünk nagyobb figyelmet (lásd Langacker 2008: 55).

2.2. Az egyén nevekre vonatkozó tudása sematikus nyelvi szerkezetekben tárolódik a hosszú távú memóriájában, szerves részét képezve a mentális-nyelvi rendszerének (vö. névmodell, Reszegi 2022: 32–34). A sémák dekontextualizáltak, a memóriában függetlenek azoktól a tényleges tapasztalásoktól, amelyekből elvonatkoztatva létrejöttek, ugyanakkor háttértudásként mégis kapcsolódik hozzájuk egy prototipikus kontextus (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 33). Alapvető fontosságúak minden nyelvi struktúra tekintetében, hiszen kategorizációs funkcióval bírnak: tartalmazzák az előzetes ismereteket, leképezik a korábban tapasztalt, feldolgozott entitások egymáshoz viszonyított hasonlóságait és különbségeit, ami így alkalmazható az újonnan megismertekre (lásd Langacker 2008: 57).

A névsémák rendszere és a beléjük sűrített absztrahált, kategorizált nyelvi, kulturális és pragmatikai ismeretek építik fel az egyén ún. névkompetenciáját. Ez a mindennapi kommunikáció során sajátítódik el, és lehetővé teszi, hogy az egyén névként ismerjen és dolgozzon fel nyelvi jeleket, valamint hogy képes legyen új neveket alkotni (Hoffmann 2012: 14; Tóth 2014: 186, 196, 2016: 51) az egyén ismeretei szerinti prototipikus nevekhez mérten. A sémák a névadáskor a hosszú távú memóriából típusokként kerülnek előhívásra. A névrendszer egyedi névpéldányai így a névsémák megvalósulásai (vö. Langacker 1987, Kemmer–Barlow 2000). A nevek keletkezése tehát a mindenkor meglévő névrendszer viszonylatában,

annak „támogató mátrix”-ában (Hoffmann 2012: 16) történik, a sémák, modellek mintaként szolgálnak az új nevek létrehozásakor, megszabva, befolyásolva azok keletkezésének módját (J. Soltész 1979: 558, N. Fodor 2008: 287, Hoffmann 2012: 14, Slíz 2012: 287).

Természetesen hozzá kell tenni, hogy a „séma nem nyilvánvaló a beszélő [tkp. névadó] számára, nem tud róla pontosan és kimerítően beszámolni” (Tolcsvai Nagy 2017: 33). Ezzel együtt a szabályoktól eltérően a sémák csak lehetőségek a névalkotó számára. Tulajdonképpen valószínűségi minták, amelyekre nem jellemző a biztos megjósolhatóság. Érvényesülésükben meghatározó szerep jut a begyakorlottságnak, a közösségi konvencionáltságnak. Ez meghatározza adott séma befolyását az új név keletkezésében (Hoffmann 2012: 15, Tóth 2016: 52), ami az erős, valóban szabályjellegű mintától a gyenge, pusztán alternatívaként felmerülő mintáig terjedhet egy fokozati skálán (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 35). Vagyis minél több névpéldány tartozik egy névanyagban egy adott névtípushoz, annál begyakorlottabb, konvencionáltabb, így erősebben ható lesz a névtípus sémája. Minél begyakorlottabb, koncencionáltabb és erősebben ható egy névséma, annál több új név keletkezésénél játszik meghatározó szerepet.

Tóth Valéria a helyekről és helynevekről szerzett ismeretek elmebeli rendszerezésének, az ún. mentális térképnek (lásd Reszegi 2009, 2019, 2020) a mintájára mentális tablónak nevezi „az egyén személyes viszonyainak azt a mentális leképeződését, megkonstruálását magába foglaló, folyton változó hálózatot, amelynek a személyek közötti relációk éppúgy a részét képezik, mint a személynévadási modellek, sémák, valamint maguk az egyes elnevezések is” (2016: 52). A névközösségek, amelyek egyrészt genetikusan (rokoni kapcsolatok alapján), másrészt szociálisan (társadalmi kapcsolatok alapján) szerveződő csoportként foghatók fel (vö. Blanár 1995: 1181, 2009: 87), egyfajta szociális hálóként funkcionálnak nemcsak a személyek, hanem a meglévő személynevek számára is, mely utóbbiak az egyén és a közösség szintjén is egymással hálózatszerű kapcsolatban állnak (Tóth 2016: 50).

2.3. Az entitások konceptualizációja, a kategorizáció és a prototipikusság nemzetenként, vallásonként, kultúránként, nyelvenként, földrajzi területenként és kis csoportonként is eltérő lehet (Hoffmann 2012: 17, Slíz 2012: 402). Tehát a névadás kognitív aktusában meghatározó szerepet játszó névsémák, névadási alapmodellek feltárása, megértése és leírása nemcsak nyelvi, hanem pszichológiai információkkal is szolgálhat adott névadó, névhasználó közösség tekintetében. Feltárja a névhasználók szemléletbeli sajátosságait, világról szerzett tudásuk fogalmi megkonstruálásának leggyakoribb, legmeghatározóbb módjait. A különböző közösségek névkorpuszának összevetése rávilágíthat a nyelvhasználók kognitív képességeinek ezen kategóriáira, világról alkotott képére, névközösségen belül alkotott szociális, mentális hálózata közötti eltérésekre, és egyszersmind ezek

„nyelvi, kulturális, területi, társadalmi és történeti sajátosságainak és tagolódásának jobb megismeréséhez is közelebb vezethet minket" (Farkas 2016b: 33, vö. továbbá Parkin 2013: 200).

3. A magyar és a német személynévadás kognitív különbségei a származásra utaló családnevek esetében

3.1. Ahogy arra a különböző, az európai családnévanyag névmodelljeinek egységes szempont szerinti feldolgozását és összehasonlítását célzó projektek, így például a European Surname Typology Project (lásd Shokhenmayer 2014, Chareille–Darlu et al. 2017, ennek magyar vonatkozásaira lásd Farkas 2015, 2016a, 2016b, 2018) vagy a nemrégiben elkészült A visegrádi országok családnévszótára (DFNVC.) is rámutattak, az európai kultúrkör családnévanyagai közel azonos kognitív sémák mentén alakultak ki, ugyanakkor e sémák begyakorlottságának mértéke, valamint e sémák nyelvi megkonstruálásának módja eltéréseket mutathat. A német (illetőleg a legtöbb indoeurópai nyelvű, pl. angol, olasz) és a magyar névanyag között a legmarkánsabb eltérést a származásra utaló családnevek konstrukcióiban találjuk, ami a két nyelv névkutatásának családnévtipológiai hagyományában is megmutatkozik.

A magyar szakirodalom a népnévi eredetű családneveket az elnevezett személynek valamely népcsoporttal való valamilyen kapcsolata alapján határozza meg, legyen ez akár etnikai származás vagy adott népcsoportra jellemző jegyek viselése (lásd Farkas 2013: 125–130). Ennek megfelelően jellemzően külön kategóriát tart fenn számára (lásd pl. Melich 1943, Bárczi 1956, Fehértói 1969, Hajdú 2003: 786–809, N. Fodor 2008, 2010). Ezzel szemben a német szakirodalom ezt a névtípust legfőképpen a földrajzi származással kapcsolja össze, tehát az elnevezettnek valamely területtel való kapcsolatát látja kifejeződni a névben, és nem alkot számára külön kategóriát, hanem a helynévi eredetű családnevekkel együtt kategorizálja őket mint származásra utaló neveket (Herkunfsnamen, lásd pl. Hirt 1909, Bach 1952–1953, Kunze 2000, DFA., DFD., KDFA.).

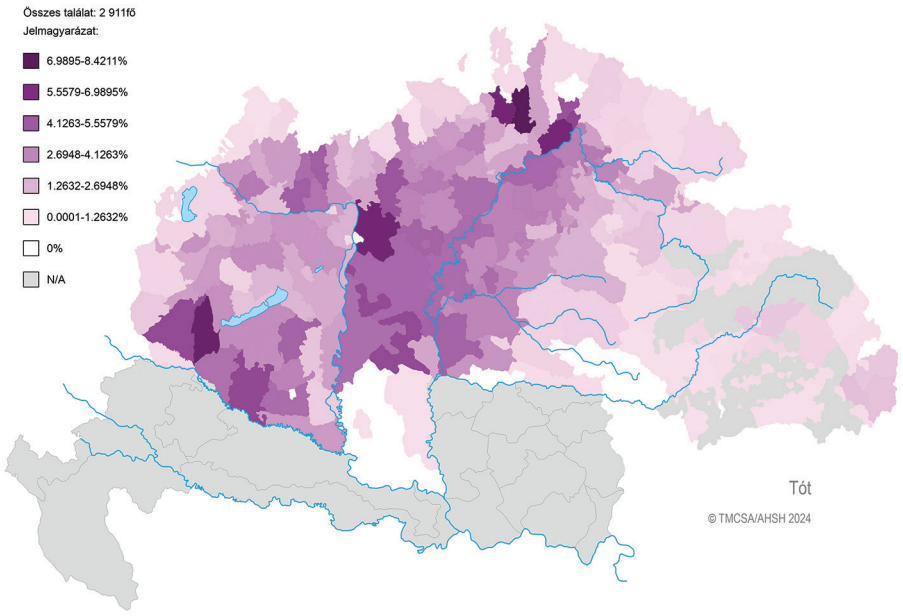
3.2. A különböző kategorizáció a két nyelvhasználó közösség világról alkotott képében, az eltérő nézőpontokban rejlik. A magyar nyelvhasználó, vagyis a magyar névadó és névhasználó közösség ebben a névtípusban az elnevezettnek más személyekhez, más (nép)csoporthoz való viszonyát, kapcsolatát fejezi ki, a figyelem tehát a személyközi, illetve interetnikus kapcsolatokon és ezekben a kapcsolatokban a személyeket egymástól elválasztó tulajdonságokon van. E szemlélet gyökere több okban is keresendő.

3.2.1. Egyrészt, ahogy ennek kapcsán Szilágyi-Kósa Anikó rámutatott, „Magyarország a X–XI. századi államalapítás óta befogadó országként működött, a magyarság történelme során gyakran integrált magába más népcsoportokat" (2010: 250–251). A soknemzetiségű, soknyelvű Kárpát-medencében a különböző népcsoportok — a magyar családnevek kialakulásának és még spontán változásának

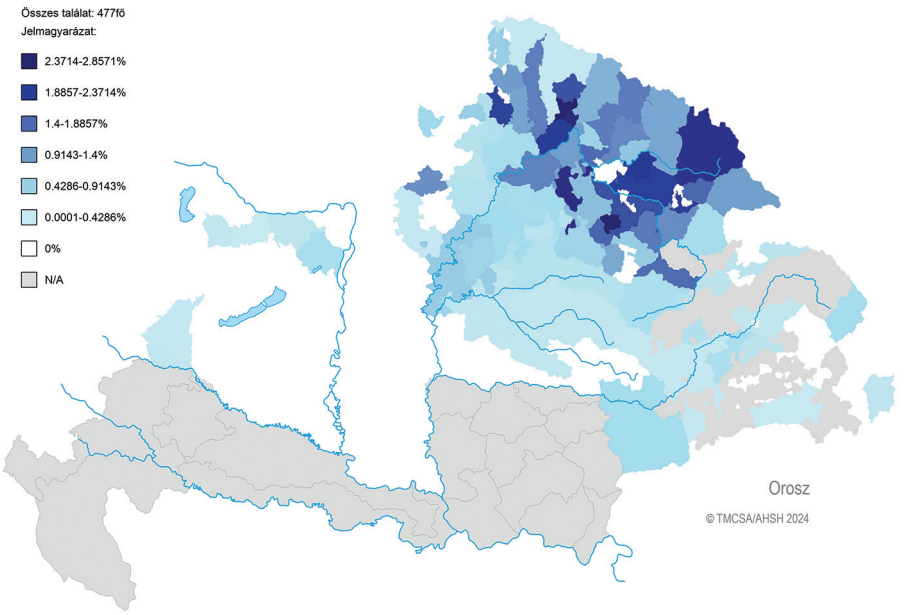
idejében, vagyis a 14–18. században (vö. Hajdú 2003: 735) — folyamatosan mozgásban voltak, a háborúk következében a területek lakossága az etnikai összetételt tekintve is többször változott, sok terület vegyes lakosságú volt. Ennélfogva egyik etnikum sem volt konkrét helyhez köthető, ellenben etnikai jellemzőit megőrizte, bárhová is költözött át.

Másrészt maguk a magyarban meglévő etnonimák sem voltak mindig határozott jelentésűek. Kifejezetten érvényes volt ez a szláv népcsoportok megnevezésére, hiszen a *tót* népnevünk eredetileg minden szlávra érvényes volt, majd lefoglalódott a szlovák népcsoportra (vö. ÚESzWeb. *tót*). Hasonlóan az *orosz* népnév sem kizárólag az orosz etnikumra utalt, hanem egyben a görögkeleti vallású személy megnevezése is lehetett (vö. ÚESzWeb. *orosz*). Ezt a Történeti magyar családnévatlasz (TMCsA.) 1720–1722. évi állapotokat mutató térképlapjai (1. és 2. térkép) alapján a *Tót* és *Orosz* családnevek földrajzi elterjedtsége is alátámasztja: a *Tót* családnév csaknem a Kárpát-medence egész területén, de kifejezetten az északi és nyugati, délnyugati területeken gyakori (1. térkép), míg az *Orosz* családnév nemcsak a Kárpátalja területén, hanem a Magyar Királyság keleti területein is megjelenik (2. térkép). Szintén közrejátszhatott ebben az, hogy egyes szláv népcsoportoknak sem volt sokáig önelnevezése.

A tulajdonképpen összefoglaló jelentésű népneveknek a használata más esetben is jellemezte a magyar nyelvet. A *szász* elnevezés példának okáért először

1. térkép: A *Tót* családnév földrajzi elterjedtsége a Magyar Királyság területén, 1720–1722. Forrás: TMCsA.

2. térkép: Az *Orosz* családnév földrajzi elterjedtsége a Magyar Királyság területén, 1720–1722. Forrás: TMCsA.

elsősorban a II. Géza nevéhez kötött betelepülőkre, a szebeni, újegyházi és sinki székbeliekre vonatkozott (Zimmermann–Werner 1892: 9–10, Klusch 2009: 22), csak később terjedt ki a teljes erdélyi és szepességi német lakosságra (Cziráki 2006: 13). Ugyanígy a 18. században érkezett német telepesek általános *sváb* elnevezése is az első hullámban a sváb területekről, vagyis Baden-Württemberg környékéről érkező telepesekről ragadt át a további két hullámban érkező betelepülők teljes csoportjára (Hutterer 1973: 97–98, Hauber 2020: 166–167, a betelepülésre lásd még Kaindl 1907–1911, 1917, Schilling 1928, Knipf-Komlósi 2011). Az erdélyi szászokkal kapcsolatban az oklevelekben felbukkanó *Flandrenses* és a *Saxones* népnevek általános megnevezésekként szolgáltak a nyugatról Kelet-Európába érkező telepesek azonosítására (allgemeiner Kolonistenname) (Zimmermann 1994: 2). Ez ugyan jelenthetné, hogy ebben az esetben a földrajzi származás került a figyelem előterébe, valójában azonban a magyar nyelvhasználók szemlélete itt sem különbözik a korábbiaktól, és az etnonimát itt sem kötik egy körülhatárolható földrajzi területhez. A *szász, Saxones, sváb, Flandrenses* elnevezések ezekben az esetekben bár valóban nem tényleges etnikai hovatartozásra utalnak, de továbbra is egy személynek más személyekhez vagy (nép)csoportokhoz fűződő kulturális, nyelvi, illetőleg gazdasági szempontból tekintett viszonyát képezik le. Másik nézőpontból tekintve azt lehet mondani, hogy ezekben az esetekben az etnonimákkal azt a távolságot konstruálták meg a magyar nyelvhasználók, amely elválasztotta

tőlük az adott személyt, de nem földrajzi, hanem a kulturális, nyelvi, gazdasági értelemben.

3.2.2. Ezzel szemben a német névadó, névhasználó közösség sokkal inkább földrajzi kiindulópontból tekint a származásra, ugyanis a német nyelvhasználók a nyelvet, nyelvváltozatot és az azt beszélő népcsoportot egyértelműen azzal a területtel azonosítják, ahol a nyelv és az azt beszélő közösség él. Akárcsak a magyar szemlélet esetében, itt is összetett kérdésről van szó. A magyarral ellentétben a német nyelv egymástól markáns különbségek mentén elkülönülő nyelvjárásokból áll (névtani szempontból lásd DFA., KDFA.), e nagy dialektológiai tagoltság pedig egy kiterjedt nyelvterületen jelenik meg, méghozzá rendkívül stabil földrajzi megoszlásban (Kohlheim 1996: 1251). Míg, ahogy azt fentebb kifejtettem, a magyar nyelvterületen a történelem során folyamatosak voltak a népvándorlások, amelyek következtében a népcsoportokkal együtt nyelvek és nyelvjárások is újra és újra helyet változtathattak, a német nyelvjárások a mai napig közel változatlan régiókat foglalnak el a német nyelvterület egészén belül. Mögöttük — éppúgy, mint a magyar nyelvjárások mögött is — egykor törzsi tagolódás állt (lásd Hutterer 1986: 64–72), ugyanakkor míg a magyar törzsek a honfoglalástól kezdve tulajdonképpen egyetlen állam alá tartoztak, addig a német népcsoportok hosszú ideig nem egyesültek egyetlen német állam alá, hanem önálló államokat hoztak létre, és így a német nyelvterület nemcsak nyelvi, hanem politikai alapon is széttagolt maradt (lásd Schmidt 1999, Winkler 2002). E széttagoltság a mai napig megvan, hiszen amellett, hogy a német nyelv jelen van hivatalos nyelvi státuszban több országban is, a mai Németország is szövetségi felépítésű (hasonló történelmi meghatározottság állhat az olasz névadási szemlélet mögött is, lásd Caffarelli [2003]).

E történelmi múlt lehet az oka, hogy tulajdonképpen nem lehet egy egységes német etnikumról beszélni a családnevek kialakulásának idején, nincs úgymond „Germanicus" tudat (lásd Schulze 1984, Scales 2012), szemben a Magyar Királyság területén ekkor létező Hungarus tudattal. Így lehet, hogy példának okáért a 18. század folyamán a hazánkba érkezett telepesek identitástudata nem a német néphez, sem valamely, a német nyelvterület adott részét magába foglaló államhoz kötődött, sokkal inkább volt lokális jellegű, és a kibocsátó település vagy nagyobb régió lakosságának tagjaként identifikálták magukat (Szilágyi-Kósa 2011: 44–45, lásd még Weber-Kellermann 1978: 141).

3.2.3. A német nyelv esetében mind a markáns dialektológiai, mind a politikai tagoltság okán felmerülhet a nyelv és a nyelvjárás viszonyának kérdése, vagyis az, hogy mi az, ami miatt a német nyelvterület egyes részeinek nyelvváltozatát valóban egy nyelv változatainak tekintjük és nem egymással szoros rokonságban álló, de önálló nyelveknek. Ennek — ahogy ez szinte minden nyelv esetében így van — sokszor kizárólag nyelven kívüli okai vannak, elég csak a horvát és a szerb

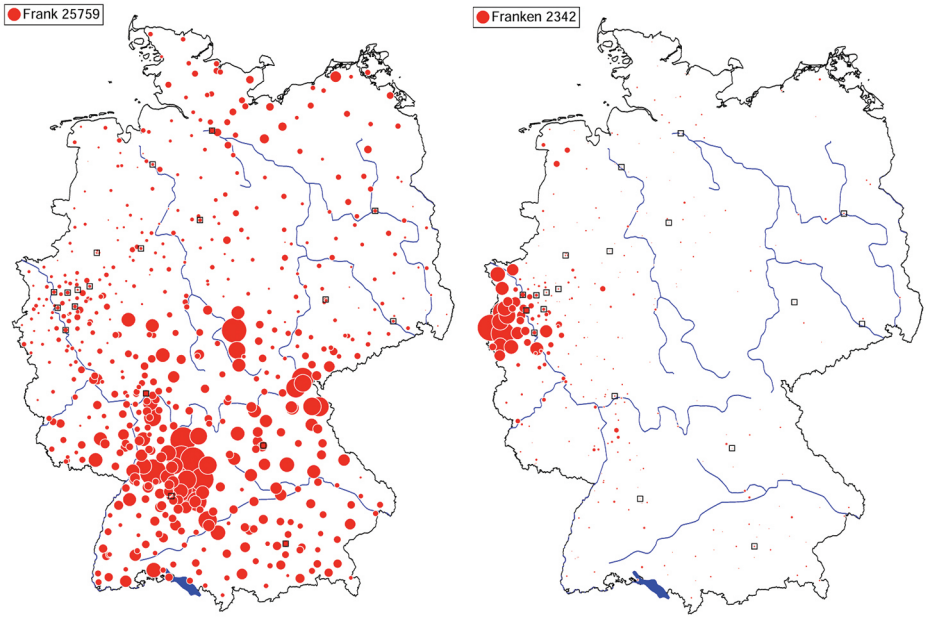
nyelv esetére gondolni. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a német nyelv egy összefüggő, nyelvi eredetet tekintve tulajdonképpen tagolatlan területet foglalt el mindig is, így nem ékelődtek belé más nyelvcsaládból származó nyelvi szigetek úgy, mint a magyar nyelvterületbe. A német nyelvjárások így csupán a nyelvterület határán találták magukat oppozícióban más nyelvi változatokkal, amelyekhez képest definiálhatták magukat, mint a német nyelv egy változatát. A német nyelvterületen belül csupán egymáshoz képest határozódtak meg.

A magyar családnévanyagban a nagy megterheltségű népnévi eredetű családnevek többsége más nyelvű etnikumra utal (pl. *Tót, Horvát, Német, Oláh, Orosz, Lengyel*), a magyarságon belüli, dialektológiai, kulturális-gazdasági vagy egyéb okokból megkülönböztethető népcsoportra kevés családnév utal (pl. *Hajdú, Palóc, Székely*). A német családnévanyagban viszont nagyságrendekkel több, a német törzsek nevéből alakult családnév szerepel — Szilágyi-Kósa Anikó vizsgálata szerint az összes ma használt népnévi eredetű családnévnek körülbelül a 30%-át teszik ki (pl. *Alemann* 'alemann', *Bayer* 'bajor', *Frank* 'frank', *Fries* 'fríz', *Hess* 'hesseni', *Preuss* 'porosz', *Sachs* 'szász', *Schwab* 'sváb' (2010: 248),[1] és rendkívül nagy dialektológiai változatosságot mutatnak (pl. *Frank ~ Franke ~ Franck ~ Francke ~ Franken ~ Frankl ~ Fränkl ~ Fränkle ~ Fränkel* 'frank', Szilágyi-Kósa 2010: 250–251), ami a hangtani különbségek mellett a nyelvjárások családnévképzői közötti különbségből is fakad. Ezt jól szemléltetik a *Frank* családnévnek és különböző változatainak a földrajzi elterjedését mutató térképlapok is (lásd 3. térkép, valamint lásd még DFD., DFA.).

A más nyelvű etnikumokra utaló családnevek (pl. *Böhm* 'cseh', *Pole* 'lengyel', *Unger* 'magyar', *Engländer* 'angol') a nyelvterületek érintkezésével, háborús szembenállások (Szilágyi-Kósa 2010: 251, a német-római császárok hadjárataik alatt kapott ragadványneveinek kapcsán lásd Rübekeil 2008: 24–25), valamint utazások, kereskedelmi kapcsolatok okán jelentek meg a német névanyagban.

3.3. Bár a legtöbb német osztályozás, ha a földrajzi származás alatt is, de törzs- és népnevekből eredőként (von Stamm- und Völkersnamen) határozta meg e neveket (lásd pl. Nied 1938, Bach 1952–1953, Bickel 1978), Herman Hirt felvetette, hogy e nevek valójában földrajzi névi eredetűek, a megtévesztő ez esetben az, hogy maguk a tájnevek, amelyek így a családnevek alapjául szolgáltak, maguk is törzs-, illetve népnévből keletkeztek (1909: 313). Erre utalnak egyes esetben a legújabb német családnévszótárak is: például a *Bayer* ('bajor') családnév kapcsán

[1] Mivel Szilágyi-Kósa a németországi online telefonkönyvben feltüntetett (www.dastelefonbuch.de) előfizetőknek listája és a DFA. adatbázisa alapján dolgozott, maga is elismeri, hogy megállapításai közvetlenül csak a telefon-előfizetőkre érvényesek, a teljes német családnévanyagra csak korlátozottan érvényesíthetők (2010: 248). Ugyanakkor ez az adatgyűjtési módszer a német névtanban nagy hagyománnyal rendelkezik, és az átfogó jellegű kutatási célokra is alkalmas mintavételnek minősül.

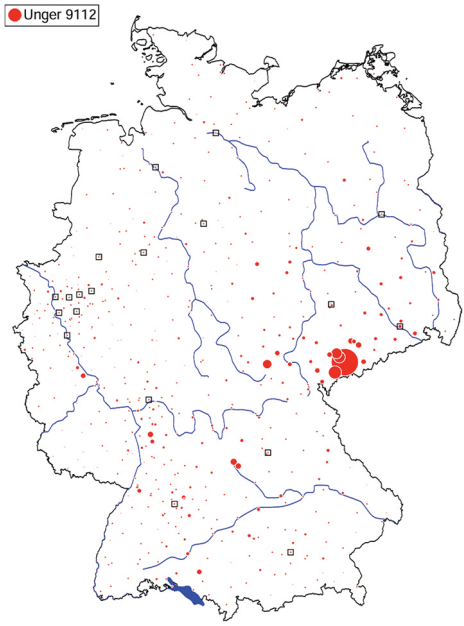
3. térkép: A *Frank* és a *Franken* családnevek földrajzi elterjedtsége a mai Németország területén. Forrás: DFD.[2]

a DFN. 'Bajorországból való' („aus der Bayern") jelentést ad meg, ahogyan a DFD. is („für jemanden, der aus Bayern stammt"), utóbbi azonban a tájnévi eredet mellett a törzsnévi eredetet sem zárja ki („zum Ländernamen oder zur Stammesbezeichnung"). Hasonlót olvashatunk a *Frank* ('frank') szócikkében is: a DFN. szerinti jelentése 'Frankföldről való' („aus der Franken"), a DFD. szerint pedig a név utal a *frank* törzsnévre, de mindenekelőtt az abból eredő tájnévre („Der Name bezieht sich auf die Stammesbezeichnung der Franken und vor allem auf den daraus hervorgegangenen Landschaftsnamen"). Ugyanezt a névfunkciót adja meg a DFD. a *Schwab* név kapcsán is, a DFN. azonban sokkal inkább a törzsnévi eredetet tartja valószínűnek („Stammesname zu mhd. *Swāp*, *Swāb(e)* ›Schwabe‹").

Hasonló szócikkeket találunk a nem német népcsoportra utaló családnevek kapcsán is. Például a DFN. szócikke szerint a *Böhm* ('cseh') családnév a *Böhmen* 'Bohémia' tájnévből ered („zu dem Landschaftsnamen Böhmen"), míg a DFA. a név etimológiájaként a kfn., kan. *Bēheim* ('Bohémia, Csehország', valamint 'cseh') névből való származást adja meg, a név így egy olyan személyre utal, aki a Bohémia (tehát a mai Csehország középső és nyugati területe) régióból vagy

[2] A DFD. nem ad lehetőséget lemmatizált térképlapok elérésére, mivel a címszólista szintjén maga a szótár sem lemmatizál, a családnevek különböző alakváltozatai is külön szócikkekben, néhol utalószócikkben szerepelnek.

Hercegségből/Királyságból származik („für jemanden, der aus der Region bzw. aus dem Herzogtum/Königreich Böhmen stammt"). A *Wende ~ Wendt* családnév esetében már eltérnek a szótárak. Míg a DFD. szócikke szerint a 'szláv' jelentésű kan. *Went* vagy kfn. *Wint, Winde* szóból származó név egy olyan személyre utal, aki szláv területről származik vagy egy szláv nyelv beszélője („mittelniederdeutsch *Went*, mittelhochdeutsch *Wint*, *Winde* 'Wende, Slawe'"), addig a DFN. egyértelműen népnévi eredetűként azonosítja, amely származásra utal („Herkunfsnamen (Stammesname) zu mnd. *Went* 'Wende, Slawe'"). Meg kell itt még említeni az *Unger* ('magyar') családnevet, amely esetében mind a DFN., mind a DFD. kiemeli, hogy a név utal a Magyarországgal kereskedelmi vagy egyéb kapcsolatban lévő személyre is, és különösen jellemző Szászországban a magyar bányákból visszatérő szász bányászok megnevezéseként („Der Name kann vor allem in Sachsen auch einen Hinweis auf die Auswanderung sächsischer Bergleute in ungarische Bergbaugebiete geben, die nach ihrer Rückkehr so benannt wurden", DFD., lásd még DFA. IV. 37). A 4. térképen jól látszik, hogy a név előfordulása e területen sűrűsödik igazán. Szintén érdemes megemlíteni, hogy a KDFA. a másodlagos patronimika (Secundäre Patronyme), vagyis a genitívusszal ellátott származásra utaló családnevek egy jó példájaként adja meg az *Ungermanns* nevet, melynek alapját adó *Ungermann* név motivációjaként a 'Magyarországról való személy' („[mann] aus Ungarn") jelentést adja meg.

4. térkép: Az *Unger* családnév földrajzi elterjedtsége a mai Németország területén. Forrás: DFA.

3.4. Mindebből egyértelműen látszik, hogy a német szemléletben a nép, a nyelv és a földrajzi terület nem választódnak élesen el egymástól, hanem tulajdonképpen egyazon denotátumként kerülnek feldolgozásra. Reszegi Katalin a helyek és helynevek kapcsán mutatott rá, hogy ezt a fajta szemléletet „a névhasználat maga is támogatja, vagyis a viszony kölcsönös: nincs elkülönült neve az összetartozó helyeknek, ezért nem is tekintik külön objektumnak őket" (2012: 99). Tehát a nyelvi kategóriák tükrözik a világ fogalmi feldolgozását és ennek révén létrejött fogalmi kategóriákat, s egyúttal vissza is hatnak a fogalmi konstruálásra. Ebből kiindulva mikor a névadáskor az elnevezettnek a származása válik szalienssé, annak nyelvi megkonstruálása történhet népnév, nyelv vagy tájnév/államnév felhasználásával is, a névadó közösség számára ugyanis mindhárom egyazon denotátumra utal. Erre tapinthatott rá Hirt, mikor a családnevek tájnévből való eredetének kapcsán rámutatott, hogy a németség által később megismert népekhez fűződő kapcsolat megkonstruálása már kétséget kizáróan táj- vagy államnevekkel történt (1909: 313), pl. *Angländer* 'angliai', *Schwede* 'svéd/svédországi', *Österreicher* 'ausztriai', *Schwei(t)zer* 'svájci', *Franzos* 'francia/franciaországi'). E neveket Szilágyi-Kósa átmeneti kategóriaként értelmezi (2010: 251), véleményem szerint azonban ezek is éppoly megvalósulásai a származás névben való kifejezése sémának, mint a fent bemutatott *Böhm, Bayer* vagy éppen *Unger* családnevek. Az említett nép–nyelv–terület egységének okán a német szemléletben a származás feltétlenül földrajzi eredetet, valamely földrajzi területről való elszármazást, elmozdulást jelentett, ezért is kategorizálja a német névtan hagyományosan e neveket a helynévi eredetű, helyre utaló családnevekkel együtt.

Ugyanakkor funkcionális-kognitív szempontból semmiképpen nem lehet e földrajzi elmozdulást egy kalap alá venni a településnévi eredetű családnevekkel. Hirt (1909) és Nied (1938) mellett Bach (1952–1953) is külön veszi többek között a településnév (Namen nach einem Siedlungsnamen), a nép- és törzsnév (Namen nach Volk und Stamm), valamint a terület, tájegység és sziget neve után (Namen nach einem Territorium, einer Landschaft, einer Insel) való elnevezést. Ugyanígy Bickel (1978) is elválasztja egymástól a településnévből (Beinamen und Familiennamen aus Siedlungsnamen) és folyónévből, tájnévből, törzsnévből keletkezett családneveket (Beinamen und Familiennamen aus Flußnamen, Landschaftsnamen und Stammesnamen). A kétféle nyelvi konstrukció, értve ezalatt a településnévből, valamint a táj- vagy népnévből keletkezett családneveket, két külön névséma megvalósulása, amelyek különböző típusú származás nyelvi megkonstruálására alkalmasak. A névadó közösség szemszögéből nézve az elszármazás kisebb vagy nagyobb térbeli elmozdulást jelenthet, az ennek kifejezését lehetővé tevő sémák pedig a mentális térkép működésével, valamint az adott névadó közösség mentális térképének kidolgozottságával függhet össze.

A mentális térkép a térészlelés, vagyis a szűkebb és a tágabb környezet észlelése, (figura-háttér szétválasztás, szomszédosság, hasonlóság, zártság, jó folytatás elve

alapján való) feldolgozása (Kállai 1998: 52) révén kiépülő téri ismeretek összessége, a téri reprezentációk mentális hálózata, amelynek a helyekhez kapcsolódó helynevek is szerves részét alkotják (Reszegi 2018: 170, Dúll 2007: 120–133). E hálózatot befolyásolja az egyén szocializációjának téri környezete, napi mozgása során a világról szerzett tapasztalatai mellett „a térrel kapcsolatos kanonizált kulturális, történelmi ismeretek, az enyém/miénk–másé viszonyok" (Reszegi 2018: 170), az egyén véleménye és a sztereotípiák alkotta viszonyok is (Dúll 2007: 135). A mentális térkép jellemzően olyan kartográfiai elemek mentén épül fel, mint a helyek, irányok, távolságok, ezek részletessége. A hálózat tartalma, a téri reprezentációk kidolgozottsága, részletessége attól függ, hogy az egyén milyen tapasztalatokat szerzett saját térbeli mozgása során, illetőleg milyen ismereteket, a földrajzi, kulturális, nyelvi környezet feldolgozásának milyen módját, más szóval milyen világszemléletet sajátított el a szocializációja során. Mindez kapcsolódik az ún. nyelvi világmodellhez, mely szerint a nyelv által tárolt és a nyelv-, ez esetben névközösségben átadott ismeretek meghatározzák a világhoz való viszonyulást is (vö. Szilágyi N. 1996: 7–9, 58–59). A közösségben elsajátított, közvetlen téri tudás és másodlagosan, nem saját tapasztalás által szerzett információk szerepe a mentális térkép által reprezentált terület nagyságával egyenes arányosságban nő (Reszegi 2018: 171, Dúll 2007: 140).

Ezzel összefüggésben kisebb elmozdulás esetében tehát az elnevezett személy egy olyan helyről érkezik, amely ismert a névadó közösség számára, a közösséget alkotó egyének többségének mentális térképén szerepel az adott hely reprezentációja, jellemzően első kézből, saját tapasztalásból származó információkkal. Ehhez képest a nagyobb térbeli elmozdulás esetén az elnevezett személy egy olyan helyről érkezik, amely a névadó közösség számára már nem ismert, a közösséget alkotó egyének mentális térképén már a kevésbé kidolgozott, többségében másodkézből származó információk alapján reprezentált területet jelent. Ez a magyar névanyagban is megmutatkozik: Bárczi Géza szerint a származásra utaló névadás alapja jellemzően olyan helynév lehet csak, amelyet a névadó ismer, így a távolabbról fekvő területekről érkezőket nem településnevek, hanem tájegységek, nagyobb területek nevének felhasználásával nevezik el (1956:147, 154, pl. *Erdélyi, Alföldi, Bihari*).

A centrum–periféria elve (Tolcsvai Nagy 2017: 227, helynévkutatás kapcsán lásd Heinrich 2000: 31–32) alapján az elnevezett személyek földrajzi területről való származásának kifejezését lehetővé tévő három sémát lehet azonosítani. A centrumhoz, vagyis a névadó közösséghez viszonyítva a perifériáról, nagyobb távolságról származó személyek megjelölésére szolgál a táj/államnévből, illetőleg népnévből, nyelv nevének felhasználásával képzett családnevek sémája. A középkori mobilitás alapján (lásd Gulyás 2011) a centrumhoz közelebbre, kisebb távolságot lefedő származásra utal a településnév felhasználásával képzett családnevek sémája. Míg a centrumhoz legközelebb álló, tulajdonképpen a centrum saját perifériájának is tekinthető településrésznévből képzett családnevek sémája lakhelyre utal.

3.5. Ezen a ponton még érdemes kitérni azokra a magyar családnévanyagban megtalálható családnevekre, amelyek kapcsolhatók lennének a német névadáshoz is. Hagyományosan kétségeket vet fel példának okáért a *Török* családnév, amely nagy megterheltsége miatt is feltehetően nem valódi etnikai származásra utal. Sokkal inkább valószínű, hogy a Hódoltság területéről elszármazott vagy a törökkel valamilyen kapcsolatban álló személyre utalhat (RMCsSz., lásd még Bálint 1963: 18). Ugyanígy a *Lengyel* családnév motivációja lehetett egy a Lengyel Királyságba tett utazás, a *Görög* családnév pedig jellemzően kereskedőre utal (lásd RMCsSz., vö. ÚESzWeb. *görög*[2]). Vagyis a magyarban is motiváció lehetett a valamely néppel azonosított területről való származás, a valamely területre való utazás és a kereskedelmi kapcsolatok. A fentebb kifejtett okok miatt kialakult magyar szemlélet azonban, véleményem szerint, e nevekben is az elnevezett személynek más személyek csoportjához, ez esetben egy másik etnikumhoz való viszonyát, valamilyen kapcsolatát fejezi ki. A névadás e motivációja, tehát a névben a kereskedelmi kapcsolat megkonstruálása a német névközösség számára sem volt ismeretlen (vö. DFN. *Wendt, Böhm*).

4. Összegzés

A névadás kognitív műveletei és általuk a névsémák is nemzetenként, kultúránként, vallásonként, nyelvenként, földrajzi területenként is eltérőek lehetnek, így az egyes névközösségek névanyagának összevetése e közösségek és az ezeket alkotó nyelvhasználók kognitív sajátosságait, világról szerzett tudását, szociális, mentális hálózatát, valamint ennek nyelvi, kulturális, szociális, történeti stb. meghatározottságát tárhatja fel.

E tekintetben jelentős különbség mutatkozik a magyar és a német személynévadás között, amikor a névben a névadónak az elnevezett személy származására vonatkozó tudása konstruálódik meg. E különbség a két névközösség világról alkotott képében, eltérő nézőpontjában rejlik, mögötte történeti és a nyelvi okok is állnak. Mivel a nyelvileg és etnikailag sokszínű magyar állam története során folyamatosak voltak a népvándorlások, és a magyar nyelvterületbe számos nyelvsziget ékelődött, a magyar névközösség figyelme az interetnikus kapcsolatok, az egyes (nép)csoportokat egymástól elkülönítő nyelvi, kulturális tulajdonságokra irányult. Így a népnévi eredetű családnevekben a névadó személynek az elnevezett személy más (nép)csoporthoz fűződő nyelvi, etnikai (pl. *Tót, Oláh*, *Német*), vallási (pl. *Orosz*), gazdasági, társadalmi (pl. *Szász, Görög*), diplomáciai (pl. *Lengyel*) viszonyáról való tudásának megkonstruálására történik. Ezzel szemben az etnikailag egységes, összefüggő, földrajzilag rendkívül stabil nyelvterületen, de napjainkig markáns nyelvjárási különbségek és politikai tagoltság mentén élő németség a származásra elsősorban földrajzi elmozdulásként tekint, egységben kezelve a népet annak nyelvével és az általa elfoglalt területtel (pl. *Bayer, Böhmen,*

Unger). Emiatt pedig kérdésessé válik, hogy a családnevek alapja egy népnév vagy az abból keletkezett földrajzi név-e (pl. *Österreicher, Schwei(t)zer*).

A(z) (el)származás konstrukciójára mind a magyar, mind a német névközösségek számára három séma is rendelkezésre állhat, melyek konkrét megvalósulása nagymértékben függ a megtett távolságtól és az adott névközösség mentális térképének működésétől, kidolgozottságától. Ezáltal a centrum–periféria elve alapján az elnevezett személy származására vonatkozó ismeretek megkonstruálódhatnak népnév vagy államnév/tájnév, illetőleg településnév vagy településrésznév felhasználásával egyaránt.

A származás mint tulajdonság percepciója, feldolgozása, fogalmi és nyelvi megkonstruálása láthatóan nyelvspecifikus és népcsoporthoz kötődő, az erre vonatkozó ismeretek névben való kifejezésének konstrukciós lehetőségét tartalmazó sémák eltérően működnek a különböző névközösségek között. Ugyanakkor a mentális térképnek a személynévadásban való szerepe és e szerepnek a mértéke közös jegyeket is mutat, így e szempontból is érdemes lenne vizsgálni további, az európai kultúrkörben létrejött természetes családnévanyagot.

Irodalom

Bach, Adolf 1952–1953. *Deutsche Namenkunde 1/1.2.: Die deutschen Personennamen.* Heidelberg, C. Winter.

Bálint Sándor 1963. *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105. Budapest.

Bárczi Géza 1956. A magyar személynevek XVI. századi történetéhez. *Magyar Nyelv 52:* 144–157.

Bickel, Hartmut 1978. *Beinamen und Familiennamen des 12. bis 16. Jahrhunderts im Bonner Raum.* Bonn, Ludwig Röhrscheid Verlag.

Blanár, Vincent 1995. Das anthroponymische System und sein Funktionieren. In: Eichler, Ernst–Hilty, Gerald–Löffler, Heinrich–Steger, Hugo–Zgusta, Ladislav szerk., *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d'onomastique.* II. Berlin, Walter de Gruyter. 1179–1182.

Blanár, Vincent 2009. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky / Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics.* Martin, Matica slovenska.

Caffarelli, Enzo 2003. Italian Family Names. In: Hanks, Patrick szerk., 2003. *Dictionary of American Family Names.* 1. ed. Oxford, Oxford University Press. LXIX–LXXIII.

Chareille, Pascal–Darlu, Pierred et al. 2017. *The European Surname Typology Project: A progress report.* Paper presented at the 26th International Congress of Onomastic Sciences, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Cziráki Zsuzsanna 2006. Az erdélyi szászok története. In: Cziráki Zsuzsanna, *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet.* Imedias Kiadó. 7–204.

DFA. = Kunze, Konrad–Nübling, Damaris szerk., *Deutscher Familiennamenatlas 1–7.* Berlin–Boston, De Gruyter, 2009–2018.

DFD. = *Digitales Familiennamenwörterbuch Deutschlands.* Kutatásvezető: Dr. Rita Heuser. Kutatóhely: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. URL: http://www.namenforschung.net/dfd/woerterbuch/liste/

DFN. = Kohlheim, Rosa–Kohlheim, Volker szerk., 2005. *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung.* Mannheim–Lipcse–Bécs–Zürich, Dudenverlag. URL: https://doi.org/10.1515/9783110210477.1.23

DFNVC. = Slíz Mariann főszerk., Bauko János–Dvořáková, Žaneta–Farkas, Tamás–Galewska, Karolina–Hauber Kitti–Hegedűs Orsolya–N. Fodor, János–Rutkiewicz-Hanczewska, Małgorzata–Štěpán, Pavel–Štěpánová, Veronika–Szabó T., Annamária Ulla–Walkowiak Justyna szerk., *Dictionary of Family Names in the Visegrad Countries / Slovník příjmení v zemích Višegrádské skupiny / A visegrádi országok családnévszótára / Słownik nazwisk państw wyszehradzkich / Slovník priezvisk vyšehradských krajín.* Prague–Budapest–Poznań–Nitra, Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences–ELTE Eötvös Loránd University–Adam Mickiewicz University–Constantine the Philosopher University in Nitra, 2024. URL: https://v4surnames.elte.hu/

Dúll Andrea 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In: Csépe Valéria–Győri Miklós–Ragó Anett szerk., *Általános pszichológia 2. Tanulás — emlékezés — tudás.* Budapest, Osiris Könyvkiadó. 111–153.

Farkas Tamás 2013. Népnévi eredetű családnevek a magyarban. In: Vörös Ferenc szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig 4. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek.* Szombathely, Savaria University Press. 125–144.

Farkas Tamás 2015. The most frequent Hungarian surnames. A study of some aspects of contrastive surname typology. In: Felecan, Oliviu szerk., *Name and naming. Proceedings of the third international conference on onomastics „Name and naming": Conventional/unconventional in onomastics.* Cluj-Napoca, Editura Mega. 122–136.

Farkas Tamás 2016a. A magyar családnévanyag területi és tipológiai tagolódása. Vizsgálatok a leggyakoribb magyarországi családnevek alapján. In: Vörös Ferenc szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig 7. Névregionalizmusok.* Szombathely, Savaria University Press. 39–66.

Farkas Tamás 2016b. A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata. *Névtani Értesítő 38:* 33–52.

Farkas Tamás 2018. A Surname Typology Project: The Lessons Learnt from the Distribution of the Most Frequent Hungarian Surnames. *Onomastica Uralica 13:* 27–40.

Fehértói Katalin 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* Nyelvtudományi Értekezések 68. Budapest, Akadémiai Kiadó.

N. Fodor János 2008. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv 104:* 286–306.

N. Fodor János 2010. Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526). *Magyar Névtani Értekezések 2.* Budapest.

N. Fodor János 2012. Családnevek történeti tanulságai Partium későközépkori és újkori névanyaga alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7:* 143–158.

Gulyás László Szabolcs 2011. Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6:* 175–195.

Hajdú Mihály 1998. A tulajdonnév „meghatározása". *Névtani Értesítő 20:* 5–12.

Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan.* Budapest, Osiris Kiadó.
Hauber Kitti 2020. Béb község kétnyelvű ragadványnévrendszere. *Névtani Értesítő 42:* 165–177.
Heinrich Andrea 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben.* Szakdolgozat. Kézirat. Kolozsvár, Babeș–Bolyai Tudományegyetem.
Hirt, Hermann 1909. *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache*. München, Beck Verlag.
Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újraközlése: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
Hoffmann István 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások 37:* 207–216.
Hoffmann István 2002. A magyar nyelvkutatás az ezredfordulón. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.* Debrecen–Jyväskylä. 9–22.
Hoffmann István 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások 50:* 9–26.
Hutterer Miklós 1973. *A magyarországi német népcsoport.* Népi kultúra — népi társadalom 7. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Hutterer Miklós 1986. *A germán nyelvek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
Kaindl, Raimund Friedrich 1907–1911. *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*. Gotha, F.A. Perthes.
Kaindl, Raimund Friedrich 1917. *Die Ansiedlung der Deutschen in den Karpathenländern*. Leipzig, Haase.
Kállai János 1998. A térszemlélet fejlődéstani elemzése. A térélmény ontogenezise. In: Kállai János–Karádi Kázmér–Tényi András, *A térélmény kultúrtörténete és pszichopatológiája*. Budapest, Tertia Kiadó. 49–81.
KDFA. = Nübling, Damaris–Kunze, Konrad 2023. *Kleiner Deutsche Familiennamenatlas. Enstehung, Gebrauch, Verbreitung und Bedeutung der Familiennamen.* Berlin–Boston, De Gruyter.
Kemmer, Susanne–Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael–Kemmer, Susanne szerk., *Usage-based models of language.* Stanford, California, CSLI Publications. VII–XXVIII.
Kiefer Ferenc 2007. *Jelentéselmélet*. Budapest, Corvina.
Klusch, Horst 2009. *Az erdélyi szászok betelepedéséről*. Budapest, Kriterion Könyvkiadó.
Knipf-Komlósi Erzsébet 2011. *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache: Am Beispiel des Deutschen in Ungarn.* Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte 145. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
Kohlheim, Rosa 1996. Typologie and Benennungsysteme bei Familiennamen: prinzipiell und kulturvergleichend. In: Eichler, Ernst et al. szerk., *HSK. 11.2. Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik.* Berlin–New York, De Gruyter Mouton.
Kunze, Konrad 2000. *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG.
Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 22:* 17–58.

Langacker, Ronald W. 1987. *Fundations of cognitive grammar. Volume 1. Theoretical prerequisites*. Stanford, California, Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar*. A Basic Introduction. Oxford, Oxford University Press.

Melich János 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv 39:* 265–280.

Nied, Edmund 1938. *Südwestdeutsche Familiennamen urkundlich gesammelt, kulturgeschichtlich beleuchtet und sprachlich gedeutet mit Tausenden von sippengeschichtlichen Nachweisungen*. Freiburg im Breisgau, Herber & Co. G. m. b. H. Verlagbuchhandlung.

Parkin, Harry 2013. Surname Typology and the Problem of Inconsistent Classification. *Names 61/4:* 200–211.

Reszegi Katalin 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő 31:* 7–16.

Reszegi Katalin 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: Navracsics Judit–Szabó Dániel szerk., *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Pszicholingvisztikai Tanulmányok 3. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 95–100.

Reszegi Katalin 2018. Helynevek, térszelélet, mentális térkép. *Magyar Nyelv 114:* 169–184.

Reszegi Katalin 2019. A kognitív térkép és a névhasználat. *Névtani Értesítő 41:* 125–151.

Reszegi Katalin 2020. Toponyms and spacial representations. *Onomastica 64:* 23–39.

Reszegi Katalin 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 54. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

RMCsSz. = Kázmér Miklós, *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

Rübekeil, Ludwig 2008. Etnisches in germanischen Personennamen? In: Ludwig, Uwe–Schilp, Thomas szerk., *Nomen et Fraternitas. Festschrift für Dieter Geuenich zum 65. Geburtstag*. Berlin, De Gruyter. 23–37.

Scales, Lens 2012. *The Shaping of German Identity.* Cambridge, Cambridge University Press.

Schilling, Roger 1928. Die Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungam. In: Bleyer, Jakob szerk., *Das Deutschtum in Rumpfungarn. Mit ethnographischen und siedlungsgeschichtlichen Karten*. Budapest, 41–87.

Schmidt, Georg 1999. *Geschichte des Alten Reiches. Staat und Nation inder Frühen Neuzeit 1495–1806.* München, Beck.

Schulze, Hagen 1984. Die Geburt des deutschen Nation. In: Boockmann, Hartmut, *Mitten in Europa: Deutsce Geschichte*. Berlin.

Shokhenmayer, Evgeny 2014. Comparative Study of the 100 Most Frequent Russian, French, German and British Surnames. In: Hough, Carole–Izdebska, Daria szerk., *'Names and Their Environment'. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Science. Glasgow, 25–29 August 2014*. Glasgow, Glasgow University Press. 221–232.

Slíz Mariann 2007. *Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben*. Elhangzott a III. Félúton Konferencián, 2007. április 26-án. Kézirat.

Slíz Mariann 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv 108:* 282–291, 400–410.

J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.

Szilágyi-Kósa Anikó 2010. A magyar és a német családnévrendszer kontrasztív vizsgálata — különös tekintettel a népnevekből kialakult családnevekre. In: Zimányi Árpád szerk., *A tudomány nyelve, a nyelv tudománya: alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében: XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, MANYE XIX.* Székesfehérvár–Eger, MANYE– Eszterházy Károly Főiskola. 245–252.

Szilágyi-Kósa Anikó 2011. *Ungarndeutsche Personenneman im Plattenseeoberland. Eine antroponomastische Langzeitstudie in Deutschbarnag/Barnag und Werstuhl/Vöröstó.* Ungarndeutsches Archiv 11. Budapest, ELTE Germanistisches Institut.

TMCsA. = *Történeti magyar családnévatlasz*. Kutatásvezető: N. Fodor János. Kutatóhely: ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. URL: https://csaladnevatlasz.hu/

Tolcsvai Nagy Gábor 1997. Posztmodern névadás (a névjelleg változása). In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc. 600–606.

Tolcsvai Nagy Gábor 2005. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 21:* 43–70.

Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor főszerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 23–75.

Tóth Valéria 2014. A személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10:* 179–204.

Tóth Valéria 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

ÚESzWeb. = *Új magyar etimológiai szótár.* Szerk., Gerstner Károly. MTA Nyelvtudományi Intézet/Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2011–2022. [Online kiadás, szerkesztés alatt!] URL: https://uesz.nytud.hu/index.html

Verhagen, Arie 2007. Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Hubert szerk., *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford, Oxford University Press. 48–81.

Weber-Kellermann, Ingeborg 1978. Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der „Sprachinselvolkskunde". In: Weber-Kellermann, Ingeborg szerk., *Zur Interethnik. Donauschwaben, Sieberbürger Sachsen und ihre Nachbarn*. Frankfurt am Main, 125–150.

Winkler, Heinrich August 2002. *Der Lange Weg nach Westen. Erster Band. Deutsche Geschichte vom Ended es Alten Reiches bis zum Untergang der Weinmarer Republik*. Fünfte, durschgesehene Auflage. München, k.n.

Zimmermann, Franz–Werner, Carl 1892. *Urkundenbuch zu Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen I.* Nr. 17. Hermannstadt.

Zimmermann, Harald 1994. Die Deutchen Siebenbürgens im Königreich Ungarn. In: Rothe, Hans szerk., *Die Siebenbürger Sachsen in Geschichte und Gegenwart.* Köln–Weimar–Bécs, Böhlau Verlag. 1–14.

Cognitive Differences Between the Hungarian and German Personal Name Giving Based on the Construction Schemas of Surnames Referring to Origin

The aim of the paper is to shed light on the cognitive differences between the personal name giving process of the Hungarian and German language communities, and to explore the type and extent of the role the mental map may play in the act of naming, when the knowledge of the named person' origin is constructed in the name.

From a functional-cognitive point of view, the emergence of names is characterized by a high degree of semantic awareness, motivation. However, the semantic content constructed in the names does not directly represent the world, but the knowledge that the name-giver has acquired about the world, and the way they perceives and processes the entities and scenes of the world, not standing alone, but in their current environment and in relation to other entities and scenes. Thus, in the process of constructing a name, perspective and attention are of paramount importance. This linguistic, cultural and pragmatic knowledge is stored by the mind in schemas created by abstraction, schematisation and categorisation. These schemas, or rather their individual routine and social convention, influence the way in which new names are created and the way in which the knowledge of the name-giver is constructed in the name. The cognitive operations of naming and the name schemas may vary from nation to nation, culture to culture, religion, language, geographical area, etc., so a comparison of the name material of individual name communities can reveal cognitive specificities, social and mental networks of these communities, as well as their linguistic, cultural, social, historical, etc. determinants.

There is a significant difference between the Hungarian and the German name communities in the realization of the schemas of family names referring to origin, and this difference lies in the different views of the two communities on the world, and there are historical and linguistic reasons behind it. Since the linguistically and ethnically diverse Hungarian state has been subject to continuous migrations and the Hungarian language area has been wedged between several language islands, the Hungarian naming community has focused on inter-ethnic relations, on the linguistic and cultural characteristics that separate the individual (ethnic) groups from each other. Thus, in family names of ethnonymic origin, the ethnic (e.g. *Tót* 'Slávic', *Olá* 'Romanian'), linguistic (e.g. *Német* 'German'), religious (e.g. *Orosz* 'Russian'), economic, social (e.g. *Szász* 'Saxon', *Görög* 'Greek'), diplomatic (e.g. *Lengyel* 'Polish') relations of the named person to other (ethnic) groups is constructed. In contrast, Germans living in an ethnically unified, coherent, geographically very stable linguistic area, but until today with major dialectal differences and political division, see the origin of a person primarily as a geographical displacement, treating the people as a unit with their language and the territory it occupies (e.g. *Bayer* 'Bavarian', *Böhmen* 'Czech', *Unger* 'Hungarian'). This makes it questionable whether the basis of the surnames is an

ethnonym or a toponym that has arisen from it (e.g. *Österreicher* 'Austrian / from Austria, *Schwei(t)zer* 'Swiss / from Switzerland').

At the same time, there are three schemas for the construction of geographical displacement for both Hungarian and German name communities, the concrete realization of which depends largely on the distance traveled and the functioning and elaboration of the mental map of the given name community. This means that, on the basis of the principle of center-periphery, knowledge about the origin of the person can be constructed with the help of an ethnonym or a state name/place name, or a settlement name or a settlement part name.